

онно-правовое исследование: дис. ... докт. юрид. наук / Романовский Г.Б. – Пенза, 2006. – С. 24. **2.** *Зайцева А.М.* Жизнь человека как объект конституционно-правового регулирования: дис. ... канд. юрид. наук / Зайцева А.М. – М., 2008. – С. 27. **3.** *Селихова О.Т.* Конституционно-правовые проблемы, осуществления права индивидов на свободу и личную неприкосновенность: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук / О.Т. Селихова. – Екатеринбург, 2002. – С. 13-14. **4.** *Романовский Г.Б.* Гносеология права на жизнь / Романовский Г.Б. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – С. 53-54. **5.** *Путеводитель* по Европейской конвенции о защите прав человека. – Страсбург: Совет Европы, 1994. **6.** *Романовский Г.Б.* Право на жизнь: монография / Романовский Г.Б. – Архангельск: Поморский государственный университет, 2002. – С. 148. **7.** *Чеботарева В.П.* Право на жизнь и его обеспечение в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук / Чеботарева В.П. – М., 2008. – С. 25-26. **8.** *Перевозчикова Е.В.* Конституционное право на жизнь и репродуктивные права человека: дис. ... канд. юрид. наук / Перевозчикова Е.В. – Казань, 2006. – С. 16. **9.** *Романовский Г.Б.* Теоретические проблемы права человека на жизнь: конституционно-правовое исследование. – С. 37. **10.** *Линик Л.Н.* Конституционное право граждан Российской Федерации на жизнь: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук / Л.Н. Линик. – М., 1993. – С. 17. **11.** *Зайцева А.М.* Жизнь человека как объект конституционно-правового регулирования: дис. ... канд. юрид. наук / Зайцева А.М. – М., 2008. – С. 29. **12.** *Мірошніченко О.А.* Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва): дис. ... канд. юрид. наук / Мірошніченко О.А. – Х., 2004. – С. 42. **13.** *Мюллерсон Р.А.* Права человека: идеи, нормы, реальность / Мюллерсон Р.А. – М, 1991. – С. 61. **14.** *Танаев В.М.* Право на смерть / В.М. Танаев // Вестник Гос. университета: Сер.: Право. – Екатеринбург, 1996. – №1. – С. 39. **15.** *Романовский Г.Б.* Гносеология права на жизнь. – С. 40. **16.** *Люшер Ф.* Конституционная защита прав и свобод личности / Люшер Ф. ; [пер с франц.]. – М.: Прогресс-Универс, 1993. – С. 91-92. **17.** *Мірошніченко О.А.* Цит. праця. – С. 57. **18.** *Рабец А.М.* Право на жизнь и проблемы гражданско-правовой ответственности за его нарушение / А.М. Рабец // Юрист. – 2001. – №6. – С. 63. **19.** *Бабаджанов И.Х.* Гражданско-правовые проблемы права на жизнь и здоровье: дис. ... канд. юрид. наук / Бабаджанов И.Х. – Душанбе, 2004. – С. 46.

УДК 321.37

І. П. ЯФОНКІНА

ПРИВАТНА ОСВІТА ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглядається значення приватної освіти в процесі демократизації України, позитивні й негативні наслідки її запровадження. Виокремлюються етапи розвитку приватних освітніх закладів. Аналізуються значення державного управління приватно-освітнім сектором. Деталізуються сучасні взаємини держави і приватної освіти та проблеми, що виникають між ними.

Ключові слова: освіта, демократизація, приватні освітні заклади, громадські організації, державна регламентація.

Яфонкіна І.П. Частное образование как фактор демократизации украинского общества

Рассматривается значение частного образования в процессе демократизации

ЯФОНКІНА Ірина Петрівна – аспірант Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана

України, позитивные и негативные последствия ее внедрения. Выделяются этапы развития частных образовательных заведений. Анализируется значение государственного руководства частнообразовательным сектором. Детализируются современные взаимоотношения государства и частного образования и проблемы, возникающие между ними.

Ключевые слова: образование, демократизация, частные образовательные заведения, гражданские организации, государственная регламентация.

Irina Jafonkina. Private education as factor of democratization of ukrainian society

In the article the value of private education is examined in the general process of democratization of Ukraine, positive and negative consequences of its introduction. The stages of development of private educational establishments are selected in Ukraine in the period of independence. The value of state guidance is analysed privately educational by a sector. The modern mutual relations of the state and private education and problems which arise up between them go into detail.

Key words: education, democracy, private institutions, NGOs, government regulation.

Приватна освіта як альтернатива державній прийнята в усьому демократичному світі. У контексті ствердження нових соціально-економічних умов у 90-х роках в Україні виникли приватні заклади освіти. За двадцять років незалежності ця сфера освіти пройшла певні етапи розвитку. Спробуємо проаналізувати, які зміни, важливі для демократичного суспільства, відбулися в цій царині, яких впливів вона зазнала, в якому стані перебуває зараз і яке значення має для розвитку нашого суспільства в цілому.

Проблемам приватної освіти приділяли увагу в своїх працях Ю.Ю. Агапов, В.І. Астахова, І.А. Добрянський, К.М. Євменькова, А.С. Кобець, К.В. Корсак, В.В. Постолатій, О.Є. Радченко, І.І. Тимошенко, Т.А. Удовицька, Т.В. Фініков, Д.Є. Швець, О.М. Шиян та ін.

Сучасна освіта в пострадянських країнах, на думку І.Сулими, залежить від поточних інтересів та розвивається відповідно до утилітарної, технократичної концепції прогресу. Це правильна теза, проте їй доцільно протиставити таку анти-тезу: ототожнення освіти з інструментом назрілих практичних перетворень суперечить її ціннісним основам, які не залежать від поточного моменту. Сучасні лідери країн, що прискорено трансформуються, досить часто забувають, що освіта є древнішою, глибшою, масштабнішою сферою буття, аніж політика чи економіка. Освіта визначає людську сутність, оскільки є фундаментальною основою матеріального й духовного перетворення світоустрою, у який залучена людина. Цьому передує процес формування самої людини, який також здійснюється через набуття знань. Саме тому в конкретно-історичних умовах освіта була й залишається найбільш потужним інструментом соціально-політичних реформ¹.

Отже, в культурологічному вимірі освіта є явищем більш давнім, аніж держава. Відповідно до цього «природним» вектором еволюції соціальної структури суспільства є розвиток саме недержавних освітніх закладів. Без перебільшення, такі заклади існували в усі історичні епохи. Не є винятком і ХХІ ст., коли феномен приватної освіти навіть посилюється. Вважається, що вона є важливим фактором формування еліти постіндустріального суспільства. Якісні характеристики елітних прошарків залишаються вищими в тих сучасних країнах, де існує ефективна приватна освіта. Водночас слід бачити таку відмінність: якщо для розвинених країн приватна вища освіта є усталеним інститутом, то в Україні, де освіта впродовж усього радянського періоду перебувала на державному утриманні, су-

спільство змушене поступово звикати до інституту приватної освіти, сприймаючи її як щось нове й нетрадиційне. Суперечливість такої ситуації виглядає дивною з огляду на те, що з часів зародження вищої освіти для України характерною була саме приватна, а не державна освіта.

Зазначимо, що під приватною освітою розуміється система навчальних закладів освіти, які були відкриті або фінансуються з повним або частковим залученням недержавних коштів або майна². Перші українські приватні вищі навчальні заклади (далі – ВНЗ) були створені у 1990–1992 рр. на основі законів «Про підприємництво в Українській РСР», «Про підприємство», «Про освіту». Перші приватні ВНЗ мали форму МП і ЛТД та діяли без будь-яких ліцензій³.

У 1992–1993 рр. були запроваджені процедури державного ліцензування та акредитації ВНЗ, які набули сучасних форм у 1996 р. Після прийняття нового законодавства в галузі ліцензування в 2000 р. Міністерство освіти і науки України поставило питання про удосконалення системи контролю якості освіти. Зокрема, було розроблено відповідну концепцію, а в серпні 2001 р. Уряд України затверджує нове Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у ВНЗ та вищих професійних училищах. Проте участь громадськості в процедурах оцінки якості вищої освіти у більшості випадків є декларативною. У складі державної акредитаційної комісії домінують найбільш впливові керівники державних ВНЗ та державні службовці. Це контрастує з демократичними країнами, де оцінка діяльності вищих навчальних закладів перебуває в компетенції громадських та професійних організацій.

Протягом 1993–2000 рр. було створено нову нормативну базу вищої освіти. Крім Закону України «Про освіту», указами Президента України ухвалено «Основні напрями реформування вищої освіти» та «Заходи реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів освіти». Зазначений комплекс нормативно-правових документів у цілому окреслив ідеологію трансформації всієї освітньої галузі в умовах демократизації українського суспільства. Низка нормативних актів Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України сприяли створенню механізмів реалізації зазначених документів, гуманізації та демократизації вищої освіти, формуванню нового змісту вищої освіти, підвищенню якості освітніх послуг⁴.

Водночас сектор приватної вищої освіти потребував більш суттєвих змін. У зв'язку з цим освітня громадськість розпочала процес самоорганізації. Так, у червні 1993 р. на всеукраїнській конференції було засновано Всеукраїнську асоціацію приватних вищих навчальних закладів, яка в березні 1998 р. була перейменована в Асоціацію навчальних закладів України недержавної форми власності. Найвищим органом управління її є Всеукраїнська конференція недержавних вищих навчальних закладів⁵.

Крім Асоціації, існують й інші громадські організації недержавних навчальних закладів. Це Міжнародна громадська організація «Міжнародна кадрова академія» (заснована у 1996 р.) та Конфедерація недержавних вищих закладів освіти України (заснована у 1999 р.). До складу конфедерації входить 14 вищих навчальних закладів. До завдань Конфедерації належать: удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази; забезпечення доступу закладів освіти недержавної форми власності до конкурсів на державне замовлення з підготовки спеціалістів; захист інтересів ВНЗ – членів Конфедерації в стосунках з органами державної влади та ін.⁶.

Деякий час Асоціація навчальних закладів України недержавної форми влас-

ності та Конфедерація недержавних вищих закладів освіти України, виконуючи подібні освітні завдання, працювали окремо одна від одної. Згодом з окремих назрілих питань Асоціація й Конфедерація почали виступати разом. Так, 28 жовтня 2005 р. відбулися Представницькі збори працівників недержавних ВНЗ, 22 грудня 2009 р. була проведена Всеукраїнська науково-практична конференція «Правове регулювання вищої освіти України: сучасний стан та перспективи розвитку», де Асоціація та Конфедерація виступили єдиним фронтом⁷.

Попри труднощі періоду становлення приватного сектору вищої освіти, у 2000 р. питома вага недержавних вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації серед усіх закладів цієї категорії складає близько 30%, хоча кількість студентів, які навчаються в цих закладах, не перевищує 10%. Це свідчить про невеликі розміри приватних навчальних закладів, їхню організаційну мобільність, можливість чутливо реагувати на інновації, зміни рейтингу професій. При цьому проблемою є фактична юридична нерівноправність ВНЗ приватної форми власності з питань оподаткування, оренди, ліцензування та акредитації, соціального захисту студентів та співробітників тощо. Держава розглядає ці заклади як прибуткові підприємницькі структури, незважаючи на специфіку та соціальний характер їхньої діяльності. Досі не існує системи державної підтримки приватної освіти, не створено сприятливих умов інвестування в цю сферу, нарешті, відсутня цілеспрямована політика розвитку сектору неприбуткових соціально-орієнтованих організацій⁸.

Слід зазначити, що Основний Закон України визнає та захищає приватну, державну, комунальну та інші форми власності в освіті. Отже, створено конституційні передумови для формування недержавного сектору ринку освітніх послуг. Навчальні заклади мають право самостійно визначати ціни та тарифи на освітні послуги. Приватні навчальні заклади досить часто мають нижчі ціни на освітні послуги, аніж державні (ціна послуг останніх є вищою через недофінансування державного замовлення). На адресу державних ВНЗ звучить ще один докір: вони мають більше можливостей для інноваційної діяльності в навчальному процесі, але випускають спеціалістів відповідно до запитів споживачів, а не ринкових потреб, що є причиною підвищеної складності з працевлаштуванням випускників. Тобто приватні навчальні заклади конкурують з державними, а не займають «за залишковим принципом» ті сфери, що не охоплені державними закладами⁹.

Незначна частка навчальних закладів недержавної форми власності в Україні свідчить про відсутність сприятливих умов та цілеспрямованої державної політики, орієнтованої на створення не лише ВНЗ, а й шкіл і дошкільних закладів. Наприклад, відповідно до проєкту Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, частка дошкільних закладів недержавної форми власності зараз складає 3,2% від їх загальної кількості¹⁰, а частка приватних загальноосвітніх закладів приватної форми власності – лише 1% загальної мережі¹¹.

Слід звернути увагу на те, що найпопулярнішими серед абітурієнтів є державні навчальні установи: тут здобуває освіту майже 80% студентів, у приватних – 15%, а в комунальних – 5%. Варто констатувати більш низький рівень якості освіти у значній кількості приватних ВНЗ, що робить їх менш привабливими для абітурієнтів. Вони поступаються державним в академічній діяльності, однак активно працюють із практичними темами, накопичуючи власний потенціал. Крім того, платна освіта посилює конкуренцію та стимулює ефективне керування фінансами. Приватні ВНЗ проводять постійний моніторинг ринку, у більшості з

них є маркетингові відділи, що відстежують наявні й перспективні ринкові тенденції та відповідно реагують на них.

Для приватних ВНЗ зберігається значна залежність від державного регулювання (акредитація, ліцензування за спеціальностями, державне замовлення тощо), що створює ризики, пов'язані з можливою зміною умов ведення їх діяльності¹². Статистика з цього приводу є такою. У 2012 р. в країні діяли 185 ліцензованих вищих навчальних закладів приватної форми власності (далі – ВНЗ ПФВ), із них 41 університет, 9 академій, 71 інститут, 64 коледжі, технікуми, училища. Більшість із них майже за 20 років діяльності зуміли довести свою життєздатність та спроможність вирішувати завдання на вищому державному рівні.

У вітчизняній науковій літературі приватні виші розподіляють на три групи. Перша – це новаторські, інноваційні ВНЗ, що надійно зарекомендували себе на ринку освітніх послуг, мають стабільний приток абітурієнтів та послідовно працюють на загальний розвиток національної освіти. Ці ВНЗ упроваджують інноваційні технології в навчальний процес, ведуть результативну науково-дослідну роботу, мають свої наукові школи і визнання наукової громадськості не лише в Україні, а й за її межами. Більшість цих ВНЗ взагалі не має проблеми працевлаштування випускників, на високому організаційному рівні діє студентське самоврядування, розроблені власні концепції виховної роботи. Абсолютна більшість цієї групи ВНЗ працює за IV рівнем акредитації. У загальній кількості українських приватних ВНЗ їх налічується до 30%.

Друга група, яка складає більшість (понад 50% від загальної кількості приватних ВНЗ), – це навчальні заклади, які одержали ліцензію на право освітньої діяльності й навіть акредитацію, але їхнє становище за багато років існування так і не стало стабільним, вони мають фінансові проблеми, труднощі з набором, що негативно відбивається як на навчально-виховному процесі, так і на рівні науково-дослідної роботи.

Третя група об'єднує тих, хто прийшов у приватну освіту лише заради того, щоб «робити гроші». Саме для цих приватних ВНЗ притаманна настирлива реклама, нестримний потік обіцянок навчити всьому та в стислі строки, видачі всевітньо визнаний диплом та ін. Вони кидають тінь на приватний освітній сектор, створюючи негативний загальний контекст його функціонування.

Слід вказати й на таке: діяльність ВНЗ приватної форми власності регламентується масою нормативних актів, що суперечать один одному. Керівники вишів постійно знаходяться в ситуації, коли змушені порушувати якісь вимоги.

Отже, ВНЗ приватної форми власності поставлені в нерівні умови порівняно з державними: вони змушені витратити на придбання основних фондів власні фінанси, тоді як державним ВНЗ на це виділяють кошти з держбюджету. Вони платять до бюджету значні податки, але не мають пільг в оплаті за землю, підручники, комп'ютери, відрядження студентів та ін. Крім того, ВНЗ приватної форми власності, акредитовані Державною акредитаційною комісією, видають дипломи державного зразка, але при цьому не мають державного замовлення на підготовку спеціалістів та на проведення наукових досліджень.

Слід звернути увагу на те, що приватні навчальні заклади відчувають потужний податковий пресинг. Нині вони здійснюють 14 видів платежів і перерахувань. Останніми роками розмір обов'язкових відрахувань і платежів у бюджет коливався в межах 40–70% від прибутку. А ще дається взнаки відсутність можливості кредитувати свою діяльність або залучати спонсорські кошти¹³.

Для приватних ВНЗ характерні такі само правила, що і для виробничих під-

приємств, які є підприємницькими організаціями і функціонують в ринкових умовах, проте заклади освіти не можуть орієнтуватись на максимізацію прибутку, оскільки їхня діяльність пов'язана з реалізацією певної соціальної функції, спрямованої на покращення суспільного добробуту. Це – базова відмінність навчального закладу від підприємства (фірми). ВНЗ пропонує освітню послугу, за яку вступник платить гроші за навчання. Це є початком «виробничого» процесу, який триває декілька років і завершується «випуском продукту». Проте цей «продукт» не є власністю «підприємства», тобто не може бути реалізованим ним з метою отримання прибутку. Всі гроші, які приносить людина в навчальний заклад, витрачаються на цілі навчального («виробничого») процесу. Отже, приватні ВНЗ мають подвійну і юридичну, й економічну природу (вони є і навчальними закладами, що працюють на примноження людського капіталу, і суб'єктами підприємництва). Без усвідомлення цієї особливості, яка відокремлює освітню діяльність від виробничої, неможливо сформуванати належний підхід до оподаткування.

Громадськістю створені певні організації, альтернативні державним, але вплив їх на освіту є незначним та обмежується лише проблемами приватних ВНЗ. Освітня сфера в цілому контролюється Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, що не відповідає суті демократичного суспільства. Показовим у цьому плані стала спроба створити рейтинг вищих навчальних закладів, ініційована Міністерством та проведена на засадах, визначених ним же. Водночас усі знають, що в демократичних країнах рейтинги складають громадські організації.

Отже, приватна освіта в сучасній Україні відрізняється від освіти попередніх часів тим, що вона є відповіддю не на потреби ринку, а на потреби споживачів (студентів), що не можна вважати природним становищем. Це потребує активізації позицій громадськості з питань підтримки приватної освіти. Самі навчальні заклади мають активніше демонструвати свої переваги та відгукуватись не тільки на потреби споживача, а й усвідомлювати своє значення як чинника демократизації, виступати активним актором назрілих суспільних перетворень у тих сферах, де держава не квапиться.

1. Сулима І.І. Система образования как инструмент оценки постсоветских реформ / И.И. Сулима // Политические исследования. – 2001. – № 2. – С.159-162. 2. Агапов Ю.Ю. Проблема приватної освіти в контексті євроінтеграційних процесів / Ю.Ю. Агапов // Педагогічна теорія і практика: зб. наук. праць. – К. : КНМУ, 2011. – Вип. 2. – С. 11-24. 3. Кобець А.С. Чинники формування конкурентного середовища в освіті / А.С. Кобець // Державне управління: удосконалення та розвиток / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=323>. 4. Фініков Т. Загальний огляд системи вищої освіти України / Фініков Т. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irf.ua/files/ukr/programs_edu_ep_333_ua_hegfv.doc. 5. Програма и материалы международного семинара лидеров частного образования «Приватное образование в посттоталитарном обществе: первые итоги, проблемы, перспективы». – Х.: Изд-во Харьковского гуманитарного ин-та «Народная украинская академия», 1999. – 110 с. 6. Основні завдання Конфедерації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nonstateedu.pp.ua/konfederation.html>. 7. Січкаренко Г. Становлення приватної вищої школи в незалежній Україні / Г. Січкаренко // Освіта і управління. – 2012. – № 2-3. – С. 73-79. 8. Фініков Т. Цит. праця. 9. Євменькова К.М. Особливості функціонування приватних ВНЗ на ринку освітніх послуг України / К.М. Євменькова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 6 (108). – С.105-110. 10. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2012 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/>

uk/publish/article?art_id=245571411&cat_id=244276429. **11.** Швець Д.Є. Система дошкільної та середньої освіти. Ретроспектива і структурно-інституціональні аспекти змін у сучасних умовах / Д.Є. Швець // Грані. Науково-теоретичний громадсько-політичний альманах. – 2011. – № 2. – С. 126-130. **12.** Дикий І. Аналіз ринку вищої освіти в Україні / І. Дикий [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.credit-rating.ua/ua/analytics/analytical-articles/12833/>. **13.** Вербовенко О. Пострадянська палітра української приватної освіти / Вербовенко О. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/articles/1403.html>.